

УДК 63.2(4 Укр) – 5 Б 1

Олексій Бакалець

УКРАЇНСЬКІ ЛІТОПИСИ XVII – XVIII ст. ПРО ЕКОНОМІКУ ТА ГРОШОВИЙ ОБІГ ГЕТЬМАНЩИНИ

Літописи – важливі наративні джерела, характерною особливістю яких є виклад історичних подій у певній хронологічній послідовності. У статті автор розглянув літописну спадщину України XVII–XVIII ст. під кутом зору висвітлення важливих проблем історії Української держави, до яких відносяться питання економіки, грошового обігу та торгівлі.

Одним з найважливіших джерел для вивчення історії України, зокрема подій Визвольної війни українського народу проти Польщі (1648–1657) під керівництвом Богдана Хмельницького, часів становлення, розвитку та занепаду Гетьманщини (1648–1764) є українські літописи XVII–XVIII ст. Літописання XVII ст. представлене багатьма пам'ятками, зокрема, Густинським, Львівським (1498–1649) літописами, Острозьким літописцем (1500–1636), Межигірським літописом, збіркою літописних оповідань «Літописці Волині і України»¹.

У них розповідається про боротьбу проти сваволі польських магнатів, Туреччини і Кримського ханства, військові та морські походи запорожців, національно-визвольні повстання, економічне становище українських міст, подано ціни на сільськогосподарську продукцію, зміни курсів різних грошей, часті неврожаї, епідемії, пожежі, про тогочасні міжнародні зв'язки України. У XVIII ст. літописання як форма історичного твору поступово зникає.

Яскравою і унікальною сторінкою українського літописання є козацько-старшинські літописи, створені у XVII – на початку XVIII ст. Їх поява пов'язана із зростанням національної

самосвідомості, освіти серед українського народу й розгортанням його національно-визвольної боротьби проти польського панування на українських землях². Авторами літописів виступали найбільш освічені представники козацької старшини, які часто були учасниками чи очевидцями тогочасних подій, мали доступ до архівних документів, могли користуватися даними козацької канцелярії та матеріалами переписів. Значення літописів як історичних джерел полягає в тому, що значна кількість документів, використаних їх авторами-літописцями, не дійшла до наших днів. В літописах переважає тематично-хронологічний виклад подій з тенденцією переростання описів в систематизовану історичну працю. Провідною в літописах є військово-політична тематика, що було природною для цієї епохи й відповідного рівня розвитку національної історичної науки. Це відзначає І.Я.Дзира, характеризуючи пам'ятки літописання³.

Велика увага, поряд із подіями Визвольної війни, становлення козацької держави – Війська Запорозького, у літописах відводиться ролі знань у духовній культурі українців, наслідкам «Руїни», причинам занепаду господарства, ліквідації автономії Гетьманщини, економічним і грошовим відносинам на Лівобережжі у другій половині XVII–XVIII ст. При вивченні даних проблем, зокрема грошового обігу, великий інтерес складають літописи Самовидця, Григорія Граб'янки, Самійла Величка, Ф.Сафоновича, В.Рубана.

В Україні вивченням літописів, їх особливостей, як творів з системним викладом достовірної інформації, плідно займалися історики і літописознавці М.С.Грушевський, М.І.Марченко, О.А.Бевзо, Я.І.Дзира, Ю.А.Мицик, Я.Д.Ісаєвич, М.Ю.Брайчевський, О.М.Апанович, О.Оглоблін. В останні десятиріччя цікаві праці про літописи як важливі історичне та з питань економіки джерела видали М.Ф.Котляр – «Літописи Самовидця, Граб'янки та Величка про грошовий обіг України XVII ст.» (1970), І.Я.Дзира – «Тематика козацьких літописів Лівобережжя середини XVII ст.» (2002), Ю.А.Мицик «Украинские летописи XVIII века» (1978).

Літопис Самовидця є одним із найбільш вірогідних історико-літературних творів української історіографії другої половини XVII ст., в якому детально описані події в Гетьманщині з 1648 до 1702 р. Місце написання і автор твору невідомі. На думку деяких дослідників, зокрема, О.Оглобліна, твір був укладений на Лівобережній Україні, найімовірніше у Стародубі. В історичній літературі побутує і знайшла прихильників версія, за якою, на думку В.Мозолецького, О.Оглобліна, М.Петровського, автором літопису був генеральний підскарбій Р.Ракушка-Романовський⁴. На жаль, оригінал літопису не зберігся, а дійшов до нас завдяки відомій копії XVIII ст., опублікованій у 1846 р. О.Бодяньським. Самовидець, безперечно, – прихильник автономії України.

Козацький літопис Григорія Граб'янки «Действия приземной и от начала кровавейшей небывалой брани Богдана Хмельницкого гетмана Запорожского с поляками» багато уваги приділяє соціально – економічним аспектам походження українського козацтва, історії Визвольної війни проти Польщі, труднощам економічного розвитку в період Руїни. Наявність понад 50 списків даного твору свідчить про його популярність в народі⁵. Описані в ньому події хронологічно охоплюють період з найдавніших часів до 1709 р. тобто до загибелі Г. Граб'янки під час походу Мініха.

Найбільш повно історичні події, зокрема економічні відносини в Гетьманщині в другій половині XVII ст., висвітлені у літописі Самійла Величка («Летопись событий в Югозападной России в XVIII веке. Составитель Самоил Величко, бывший канцелярист канцелярии Войска Запорожского 1720»). Весь текст літопису пронизує переконання Самійла Васильовича Величка (1670–1728) відносно того, що на українських землях повинна бути своя власна державність. Це дало можливість наступним поколінням істориків характеризувати його як «безсумнівно українського патріота»⁶. У своєму 4-томному творі автор, який тривалий час працював у генеральній військовій канцелярії, широко використовує різні історичні документи, трактати, інструкції, царські грамоти. Опис подій у Гетьманщині він до-

водить до 1720 р. Літопис написаний барвистою мовою у стилі українського бароко. Величко часто вкладає в уста історичних діячів свої власні думки, а іноді складає для них цілі промови.

Інший історичний твір – «Хроніка» українського просвітника, проповідника, історика, політика Феодосія Сафоновича, написана в Києві у 1672–1673 рр., стала першою в Україні узагальнюючою працею з проблем розвитку нашої держави, важливим історіографічним джерелом. В даній праці є чимало місць, присвячених економіці та товарно-грошовим відносинам.

Місцеві та козацько-гетьманські літописи XVII–XVIII ст. є надзвичайно цінними джерелами для висвітлення історичних подій в Україні напередодні, в ході та після Визвольної війни українців проти Польщі (1648–1657), для дослідження господарства, побуту, грошового обігу. Джерельна цінність кожного з них не однакова, але їх об'єднує спільна ідея – утворення і зміцнення козацько-гетьманської державності в Україні, утвердження економічної незалежності та боротьба українських гетьманів за збереження автономії в умовах «Руїни» і наступу на права Гетьманщини з боку російських царів у XVIII ст.

Що стосується відомостей про економіку краю, розвиток торгівлі, грошового обігу та присутності в ньому різних за назвами і походженням грошей, то літописці присвячують їм не так вже і багато місця у своїх творах. Однак навіть досить скупі свідчення, взяті з різних текстів, при їх виявленні, співставленні, систематизації та аналізі дозволяють навіть на основі цих джерел зробити цілу низку слушних висновків, які безпосередньо стосуються теми нашого дослідження.

Історію грошового обігу XVII–XVIII ст. сучасні історики та дослідники нумізматики поділяють умовно на два періоди: перший – із 1600 до 1648 р., тобто час, коли Україна перебувала в складі Речі Посполитої і в грошовому обігу її панували іноземні монети, переважно польського походження. Так, у добу польського короля Сигізмунда III (1587–1632) розширення торговельних відносин призвело до поширення на українських землях золотої та грубої срібної монети – дукатів і талерів з

країн Західної Європи⁷. З'явилося чимало польських монет різних номіналів, зокрема, так звані срібні «орти», «вурти» (16–18 грошів), «шостаки» (6 грошів), «пултораки» (1,5 гроша) 1614–1627 рр. Останні дістали в Україні назву «чехів» і перебували в обігу до середини XVIII ст.⁸ Саме такі назви монет знаходимо у літописах, які у різний спосіб, часто побіжно називають ціни на худобу, хліб, тощо.

Для великих фінансових операцій використовували тоді золоті монети – дукати («червоні золоті»), венеціанські цехіни, голландські, іспанські та німецькі срібні талери, про які часто згадується в українських літописах козацько-гетьманської доби.

Другий період співпадає з початком Визвольної війни українців проти гніту Польщі і тривав з 1648 до 1764 рр., тобто до часу знищення Катериною II Гетьманщини. У цей період до грошового обігу Гетьманщини складовими ввійшли монети Яна II Казимира (1648–1668), Михайла Вишневецького (1669–1673) та Яна Собеського (1674–1696). Основна грошова маса складалася зі срібних монет низької якості – золотих, так званих «золтувок» 1663–1666 рр. з офіційною вартістю у 30 грошів. В обігу перебували мідні монети – «соліди», 1656–1666 рр. (1/3 гроша), відомі в народі як «боратинки»⁹.

На Лівобережжі в цей час, поряд із західноєвропейськими, перебували в обігу «московські монети» – 1 срібна копійка, 1 рубль 1654 р. та «ефимок з признаком» 1655 р., які карбувалися за правління царя Олексія Михайловича (1645–1682). Царський уряд прагнув, щоб Україна стала частиною, ввійшла до загальноросійського ринку, де були свої гроші. Тому поступово він здійснив ряд заходів, спрямованих на вилучення іноземної монети, вслякочо сприяючи введенню в обіг на українських землях, що перебували в складі Росії, своїх власних грошей. До таких заходів можна віднести здійснення торговельних операцій, платню війську виключно з казни своїми грошима тощо. Однак всі спроби Олексія Михайловича і Петра I (1689–1725) по витісненню з України іноземної монети не мали успіху. Остаточноросійські монети та паперові гроші

(введені Катериною II у 1769 р.) витіснили польську та західно-європейську монету тільки наприкінці XVIII ст.

Наведені нами та інші грошові одиниці часто згадуються в Львівському літописі, Острозькому літописці, літописах Самовидця, Г.Граб'янки, С.Величка та в місцевих актових книгах. Так, у Львівському літописі, при описі подій, датованих серпнем 1616 р., наведено факт про полон князя Корецького турками та про допомогу (за викуп) ченців для здійснення його втечі до монастиря Святої гори: «Потом Корецкий просил иноков, аби его отправили до Руськой земли, обещаючи їм нагороду не только от злота і сребра і грошей, але і маєтность міл дати. І отправили его ченцем до границі і зняли з нього чернецтво і пустили його в мирських шатах, а сами вернулись»¹⁰. Мова в даному свідченні йде про великий викуп, який виплачувався золотими дукатами, срібними талерами та срібними грішми, як правило – литовськими, які були значно кращої якості, ніж польські.

Постійні війни, які вела у XVII ст. Річ Посполита із Туреччиною, виснажували польську та українську економіку, піднімалися ціни на зерно та інші продукти харчування. Ринок постійно реагував на зміни курсів різних грошей, які мали тенденцію коливатися в межах регіону. Тож поступово, як свідчать джерела, зростала вартість талера і дуката. Так, згідно даних відомого білоруського нумізмата В.М.Рябцевича, дукат у 1598 р. оцінювався в 58 срібних грошів. А у 1616 – вже у 75, у 1620 р. – у 120, у 1622 р. – у 140, в 1628 р. – у 160, у 1631 р. – у 165, у 1639 р. – у 178, 1640 р. – 180, на 1648 р. – близько 200 гроші-в¹¹. У Львівському літописі за 1620 р. записано: «По отїзді кролевськом дорожня почалася, гроші вгору пошли, щораз више. Таляри були по золотих 4, а червонії (золоті дукати вагою приблизно 3,5 г. – *Авт.*) по золотих 6, а жита колода по золотих 24»¹². Під час опису Хотинської війни 1621 року, у якій активну участь прийняли запорожці на чолі з кошовим отаманом Петром Сагайдачним, літописець наголошує в тексті: «Того ж року дорожняча була: жито по 12 злот, ячмінь по 8, а овес по 6. ...і у крамах все піднялося дорого»¹³. «Злотом» називали в Україні

злотовий таляр, який карбувався у 1620–1622 рр. на монетному дворі Бидгоща (Польща) за вартістю 30 срібним грошам.

Велику небезпеку для населення, ведення торгівлі мали часті пожежі, які знищували будівлі, ярмарки і торги. Львівський літопис розповідає про одну із таких спустошливих пожеж: «1624 року Ярославль горіл в ярмарок, вигоріло все місто і ярмарок з крамами, при шкоді великой люде остали».

Існують цікаві свідчення у літописі і про події Національно-визвольної війни. Під 1648 р. є запис: «Хмельницький зо всею потугою, тоєж містом усім чинячи, аж під Львов притягнув ксюнженця Вишневецького гонячи, котрий пред его пристям з подгощим і Синівським (який володів великими маєтками у Старій Синяві та навколо Меджибожа на Поділлі) всі клейноти і золото, і сребро от міщан і кляшторів, і костелів, і церквей поотбирал на військо, обицуючіся боронити Львова і не отступити міста і міщан. Втак же, скоро послышали о козаках і орді, поутікали: Вишневецький – до Замостя, другыгь – де хто могл. А Хмельницький, от міста на два крот *сто тисяч червоних золотих дані узявши* і залогу їм зоставивши, під Замостя потягнул». Цей великий викуп використаний гетьманом для платні за службу козацькому війську та союзникам – татарам.

Описуючи у своєму літописі період поширення у Гетьманщині російських порядків за часу гетьмана Івана Брюховецького (1663–1668), Григорій Граб'янка детально характеризує нововведенні грошові та натуральні податки, що були запроваджені у 60-х рр. XVII ст. Він пише: «Брюховецький привіз із собою у всі головні міста України воєвод великоруських (окрім давніх, оскільки у Києві, Чернігові, Переяславі та в Ніжині здавна (1654) були воєводи). А саме в Гадяч, у Полтаву, у Миргород, у Лубни, у Прилуки, у Стародуб, у Новгород, у Глухів, у Батурин та в інші. А від тих воєвод послані були прикажчики, тоді ж понаставляли ціловальників (тобто присяжних збирачів податків). Вони на торжищах та ярмарках від усякої проданої та купленої речі брали з козаків та селян подать... І так пильно ту справу робили, з таким рвінням, що ні одна копійка повз їхні руки не

пройшла. З кожного плуга брали по вісім восьмачок жита та по п'ять золотих грошей (2,5 копійки), з коня брали півкопи грошей (копа – лічильна одиниця в 60 грошів) та осмачку жита».

Навесні 1666 р. з Москви усі губернії України розіслали священників. Вони повинні були «усіх людей у містах та селах переписати.» «Записали кожного – від художника до найбіднішого, записали скільки у кого синів, хто чим займається, чим промишляє, де торгує, яку землю, заводи, угіддя має. Переписали млини, ставки, винниці, броварні, солодовні, пасіки, хутори. І на все те подать понакладали.» Такі заходи викликали народні бунти, повстання та перехід багатьох козаків з Лівобережжя до П.Дорошенка (1665–1676) на Правобережжя¹⁴. І це було закономірним явищем. Адже добре відомо про те, що за Б.Хмельницького козаки в Гетьманщині були повністю звільнені від податків на користь держави, вони виконували військову повинність і мали право на вільний розвиток промислів, торгівлі, на земельні угіддя та маєтності. Селяни також стали незалежними від шляхти хліборобами з правом вільного переходу у козацький чи міщанський стани. Вони були обкладені грошовими та натуральними податками, підлягали військовій полковій адміністрації. Селяни сплачували на користь Гетьманщини стації (переважно в срібній іноземній монеті), показенщину – податок на виробництво горілки, тютюнову десятину, мито за помел зерна в млині, мито за довіз і відвіз товарів. Міщани платили мито із заїжджих дворів, броварень, цегельень, лазень, «мостове», «вагове», «комірне», що йшло на утримання міських урядів і канцелярій. Міщани, козаки, купці одержали право вільно курити (тобто гнати горілку), мед і пиво¹⁵. Такі відомості знаходимо в різних літописах, де є свідчення щодо вартості маєтностей, оцінки нерухомого майна, окремих податків та рівня митних виплат. Цікавим виглядає факт одночасного фігурування в джерелі при наведенні цін мита та інших виплат різних назв грошей без зазначення порівняння їх вартості з курсом рубля.

Відомо, що Самійло Величко є автором першого систематизованого викладу історії української держави. Його літопис

складається з чотирьох частин. У першій – він змальовує події 1648-1659 рр., окремі епізоди сягають 1720 р. Друга і третя частини охоплюють події і економічний розвиток Гетьманщини 1660–1686 та 1687–1700 рр. Хоча зустрічаються окремі факти пізнішого періоду, наприклад, такі, що датуються 1709 роком. Вперше літопис був опублікований Київською археографічною комісією у 1848–1864 рр. під назвою «Летопись событий в Юго-Западной России в 17 в.».

Величко з обуренням пише про турецько-татарське спустошення України у 1677 р.: «А коли їх кінних і піших зібралося під ту корогву величезне число, тоді він (султан), придавши їм багато гармат, можчирів, бомб і великих муроломних картерів, також пороків і різних куль превеликий достаток, узапасив їх до того усяким достатнім провіантом і численними грошовими мільйонами і наказав їм повзти від Візантії на Україну під Чигирин, а тоді під Київ»¹⁶.

У літописі Самійло Величко неодноразово звертається до характеристики грошових одиниць, які були поширені на грошовому ринку Гетьманщини в кінці XVII – на початку XVIII ст. Зокрема, характеризуючи український грошовий ринок початку XVIII ст. він розповідає, що Петро I «после баталии Полтавской со Шведом монету старовечную Польскую со всей Малой России, тоестъ левы, орлянки, чехи, полталярки, орты, тимфы, шостаки, шаги, чехи, осмаки ѿ лядских со всей Малой России вывел и выгубил»¹⁷. Отже в тексті вказано назви найпоширеніших монет українського ринку XVII – початку XVIII ст. Не слід, як вважає відомий український вчений – нумізмат М.Котляр буквально розуміти літописця: до жодних адміністративних дій примусового вилучення польської, і взагалі західноєвропейської монети з українського обігу російська адміністрація не вдавалася. Та це й неможливо було б зробити. Величко вірно вловив спрямованість політики Петра I, хоча перебільшив темпи витіснення іноземної монети російською¹⁸.

Самійло Величко у літописі неодноразово називає найпоширеніші в Україні грошові одиниці. Серед них зазначені: «леви»

або «левки» – легкі срібні талери–левендальдери, переважно голландського карбування, із зображенням лева на всьому полі монети; *орти* – монети із срібла низької проби, вартістю 10 – на початку XVII ст., в середині століття – 18, 30 грошів – у кінці XVII ст.; *тимфи* (тинфи) – низькопробні польські білонові монети номіналом 30 грошів, які дорівнювали 1 польському золотому. Емісія тимфа відбувалася у м. Львові (1663), Бидгощі (1663–1666), Кракові (1663-1666). На лицьовому боці монети зображено монограму короля Яна II Казимира, на звороті – герби Польщі, Литви та королівського роду Вази, а також позначення номіналу. Фактична вартість тимфа на Лівобережжі складала 12–15 грошів¹⁹.

Про леви, тобто левендальдери, С.Величко згадує в сюжеті, де йдеться про опис майна Самойловича, що стався після того, як його скинули з гетьманства у 1687 р. При переліку статку, який складав вміст скарбниці полковника С.Палія літописець зазначив: «Таляров чотириста і шестнадцять і чвертка (1/4 талера). Левов битих сорок і три». Курс левів встановлювався на Лівобережжі для другої половини XVII ст. на основі саме зауваження С.Величка, зробленого при описі скарбниці Самойловича, яка в цей час ще не була розділена із державним скарбом Гетьманщини: «*Леви поставивши по копі, як тоді ж билі*». Тобто він дорівнював 60 литовським або 75 польським грошам²⁰.

Найбільш поширеними в Україні були *півторагрошовики*, які українці часто називали «чехами». Це польська і литовська білонова монета номіналом в 1,5 гроша (у Німеччині випускали подібну монету з назвою «*дрейпелькер*»), яка дуже часто зустрічається у скарбах XVII ст. На Чернігівщині, Київщині і Поділлі «чехи» називали «*півтораком*», а в Галичині і на Волині – «*пультораком*».

Професор М.Ф.Котляр вважає, що «орлянками», які згадуються у літописі Величка, могли називатися *гульдени* чи *флоріни* з зображенням орла на все поле зворотної сторони. Їх вартість була близько 1/3 важкого талера²¹.

«Шостаками» називали в Україні польську срібну монету (із

другої половини XVII ст. білонової) номіналом 6 грошів. Назва «шаг» («трояк», «тройний гріш») – народна українська назва срібної польської монети в 3 гроша, яка в середині XVII ст. дорівнювала 2 російським срібним копійкам. З 1750 р. в Російській імперії навіть почали випускати монету під назвою «шаг» вартістю в 2 копійки. Найбільше вірогідним є те, що її випускали для населення Лівобережжя і Слобожанщини, яке звикло до польських шагів. Пізніше «шаг» – назва розмінних грошей Української Народної Республіки (1918), які випускались у вигляді поштових марок номінальною вартістю 10, 20, 30, 40, 50 шагів. 100 шагів дорівнювали 1 гривні²².

«Осьмаком», який часто згадується у козацьких літописах та актових книгах, називали польський срібний грош. 8 польських грошей мали співвідношення з іншими монетами, що були в обігу і дорівнювали 6-8 литовським, які містили більше чистого срібла. У 60-х рр. XVII ст. осьмак коштував російську денгу. Як свідчать скарбові джерела, найпоширенішими дрібними грошовими одиницями в кінці XVII – на початку XVIII ст. на території Гетьманщини були шостаки, шаги і чехи, які переважають над грошами (осьмаками). Так під 1678 р. Самійло Величко зробив запис про те, як татари, котрі були при війську Ромадановського у компанії проти турок, настільки зубожіли, що продавали коней за ніщо («по шість шагів»).

Великі торговельні операції на грошовому ринку Гетьманщини відбувалися переважно у талерах, золотих дукатах. У літописах також часто зустрічаються грошові і лічильні одиниці з назвами «копа» і «золотий.» Величко розповідає, що захоплені у полон під Жовтими Водами й Корсунем польські і литовські пани пообіцяли козакам великий викуп: «Многіі з них по дві, по три, по чотири тисячі таляров битих»²³.

У літописі також є цікаві відомості про гроші і статки українських гетьманів і полковників, зокрема Величко використав офіційні дані з перепису грошей та майна гетьмана І.Самойловича та фастівського полковника С.Палія. Так, в описі майна І.Самойловича, яке було конфісковане на користь російського уряду, за-

фіксовано 22855 «*таляров битих*». Про опис скарбниці С.Палія у літописі читаємо: «В першому глечичу розбитом дві тисячі шістдесят і два талярей битих... в другом, разбитом глеку тисяча двісті двадцять і п'ять талярей битих... в третьем глеку, цілом, тисяча двісті і п'ятнадцять талярей битих і полталяра... в четвертом – осімсот талярей битих без єдного». Назва «битий тальяр» вживається переважно на Лівобережній Україні, що означало, на думку М.Котляра, «карбований.» Дещо пізніше, на початку XVIII ст., коли в Росії Петро I запровадив в обіг срібний рубель, який за якістю срібла і вагою (близько 28 г) не поступався західноєвропейському талеру, в Україні виникла своя назва рубльовика – «карбованець». На гурті (ребрі) монети декілька десятиріч замість написів карбували косі нарізи (карби) з метою попередження обрізання кінців монети, що знижувало її вартість.

Дуже часто в козацьких літописах зустрічаються факти про використання у грошовому обігу Гетьманщини золотих та їх курс до російського рубля і західноєвропейських грошей. Так, у тексті, що датується 1694 роком, С.Величко наводить цікавий факт: у Києві продали двір поблизу Межигірського монастиря «за 700 золотих або за 140 рублів». Що свідчить, що вартість 1 золотого прирівнювалася до 20 срібних копійок²⁴.

Іншою стабільною одиницею на грошовому ринку виступає *золотий дукат*, який в Україні у досліджуваний період називали «*червоним золотом*». В кінці XVII ст. дукат на українському ринку оцінювався у 180–200 грошів. Під 1673 р. у літописі Самовидця є запис, що під час російсько-турецької війни, яка проходила на території Молдови, турки послали у Крим до хана «аби зараз висилал орду у Волоськую землю виганяти жолніров, а на кожного татарина по два червоних плати дал». У літописі Г.Граб'янки за 1676 р. є інші відомості щодо сплати поляками туркам контрибуції у «тридесять тисящей червонцов»²⁵. Неодноразово звертався С.Величко до характеристики різних видів та номіналів дукатів. Він згадує угорські та італійські золоті дукати, а також монети номіналом у 2, 3, 5, 10 дукатів. Так, описуючи скарбницю С.Палія, він пише, що в одній посудині

«дукатов подвойних п'ятдесят сім», в другій було «дукатов подвойних п'ятьдесят осьм, а великих дукатов (5 червінців) п'ять, а поєдинкових сімнадцять». Наявність золотих дукатів у скарбах І.Самойловича, І.Мазепи, С.Палія, П.Полуботка свідчило про їх популярність серед визначних і заможних українських гетьманів, полковників, козацької старшини та про їх широке використання на українському грошовому ринку. Вони, як правило, виконували функцію накопичення багатств, засобу для укладення великих торговельних угод і міжнародної торгівлі.

Червоний золотий довгий час дорівнював двом срібним талерам. У наведеному С.Величком описі майна І.Самойловича вказана тогочасна вартість дуката: «червоних золотих 22251... поставивши прето червоний, як тоді ж бивали, по 4 золотих»²⁶. Якщо перевести 4 польських злотих у талери, то виходить, що 2 талери дорівнювали одному золотому дукату.

Літописи, характеризуючи економіку та грошовий обіг початку XVIII ст., наголошують на домінуючій ролі у грошовому обігу Гетьманщини монет Речі Посполитої та західноєвропейських грошей. Все частіше джерела називають російські дрібні (*денга та копійка*) і важкі срібні монети – *рублі*, які ввів у грошовий обіг Петро I. Але, як то свідчать скарбові матеріали, досліджені М.Котляром, за цей період у Лівобережжі виявлено і досліджено серед 67 українських знахідок 10 – у Правобережжі, 57 – у Лівобережжі. Майже кожний другий скарб, що містив російські монети і був захований до 1725 р., переважно наповнений західноєвропейськими монетами, головним чином XVII ст. Тим самим ми можемо ще раз впевнитися в тому, що С.Величко значно перебільшив темпи витіснення західноєвропейської монети російською з українського ринку після Полтавської битви 1709 р.²⁷

Наведені приклади перебування в грошовому обігу на українських землях монет різних держав, назви номіналів, які приводяться в літописах, засвідчують про широке використання на ринку у XVII–XVIII ст., відповідно до політичних умов, тих чи інших різновидів монет. Подальші дослідження літописної спадщини, скарбового матеріалу, порівняння даних різних відомос-

тей, дадуть змогу скласти чітку уяву про курси грошей, їх зміну, причини стрибків їх вартості, пізнішого вилучення з обігу.

Українські літописи, як свідчить навіть короткий огляд окремих фактів з них, є важливим історичним та нумізматичним джерелом для вивчення історичних подій часу становлення, розвитку та занепаду української держави, започаткованої Б.Хмельницьким. Вони, хоча й дуже фрагментально, побічно, але наближають нас до часу XVII – початку XVIII ст., знайомлять із монетним матеріалом та особливостями грошового обігу України, зокрема Гетьманщини.

1. Шуст Р., Підкова І. Довідник з історії України (А-Я). – К.: Генеза, 2000. – С. 419.

2. Калакура Я.С., Войцехівська І.Н., Корольов Б.І. та ін. Історичне джерелознавство: Навч. посібник. – К., – 2003. – С. 353.

3. Дзира І. Тематика козацьких літописів Лівобережжя середини – другої половини XVIII ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. К., 2000. – 459 с. – Ч. 5. Історіографічні дослідження в Україні. У 2х част. Об'єднаний випуск. – К., 2000. – Вип. 10. – С. 81.

4. Шуст Р., Підкова І. Вказ. пр. – С.419.

5. Замлинский В.А., Дмитриенко М.Ф., Балабушкевич Т.А. и др. Специальные исторические дисциплины: Учеб. пособие. – К., 1992. – С. 174.

6. Кривошия В., Леяк О. Особистість та світогляд Самійла Величка // Історія України. – 2003. – № 16. – С. 1.

7. Бакалець О.А. Талер в грошовому обігу України кінця XVI – першої чверті XVIII ст. – Бар, 2004. – С.5–12.

8. Дмитрієнко М.Ф., Литвин В.М., Ющенко В.А., Яковлева А.В. Гроші в Україні. Факти і документи. – К., 1998. – С. 14.

9. Там само. – С. 15.

10. Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець. – К., 1971. – С. 133.

11. Рябцевич В.Н. О чем рассказывают монеты. – Минск, 1977. – С. 127.

12. Бевзо О.А. Вказ. пр. – С. 105.

13. Там само. – С. 135.

14. Історія України. Документи і матеріали. З літопису Григорія Граб'янки. Упорядник В.Ю. Король. – К., 2001. – С. 147–148.
15. Бакалець О. А. Організація фінансової справи та спроба карбування власних монет за часу гетьмана Б.Хмельницького // Наук. збірник. Вінницького держ. мед. уні-тету ім. М.Коцюбинського. Сер.: Історія. Вінниця, 2004. Вип. VII. – С. 20.
16. Король В. Вказ. пр. – С. 150–151.
17. Котляр Н.Ф. Кладоискательство и нумизматика. – К., 1974. – С. 105.
18. Котляр М.Ф. Нариси історії і лічби монет на Україні XIV–XVIII ст. – К., 1981. – С. 134.
19. Зварич В., Шуст Р. Нумізматика. Довідник. – Тернопіль, 1998. – С.857.
20. Котляр М. Ф. Нариси історії та лічби... – С . 153.
21. Там само. – С. 237.
22. Бакалець О.А. Малий історично-нумізматичний довідник. – Бар, 2003. – С. 128.
23. Котляр М.Ф. Нариси історії лічби... – С. 148.
24. Там само. – С. 156.
25. Там само. – С. 156.
26. Там само. – С. 158.
27. Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. – К., 1971. – С. 152.

Oleksiy Bakalets

**UKRAINIAN CHRONICLES OF XVII-XVIII CENTURIES
ABOUT ECONOMICS AND CIRCULATION OF MONEY
IN HETMAN REPUBLIC**

The chronicles are important narrative sources. Their characteristic peculiarity is presenting the historical events in a certain chronological sequence. In the article the author considers the heritage of Ukraine in XVII-XVIII cent. in sight of clarifying important problems of Ukrainians state history, which contains economics, circulation of money and trade.